

Patryk Kujan

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Rola kuratora sądowego Wartość jako pojęcie dominujące w pracy z osobą oddaną pod dozór

Osobista refleksja

Praca kuratora sądowego jest działaniem trudnym do zdefiniowania. Czynności, które należy podjąć w stosunku do podopiecznych, są bardzo zróżnicowane. Niejednokrotnie spotykam się z sytuacją, która dzieje się w tak dynamiczny sposób, że każde kolejne działanie poprzedzane jest przez błędy popełniane przez podopiecznego, wskutek czego wymaga ono ciągłej korekty. Zachowania te nie zawsze wynikają z wyrachowania osób znajdujących się pod pieczę kuratora i zdarza się, że są niezamierzonym skutkiem zaistniałej sytuacji (braku umiejętności, wiedzy czy doświadczenia). Praca kuratora – co ważne – pozwala na zrozumienie problemów osób funkcjonujących w sposób inny niż moi przyjaciele i rodzina. Czas poświęcony na działania resocjalizacyjne wobec podopiecznych uważam za niezwykle ważny przynajmniej z kilku powodów. Jednym z najistotniejszych jest przekonanie o wartości, jaką może stanowić inny człowiek dla osoby zagubionej. Ktoś powie, że brzmi to śmiesznie, naiwnie i pewnie czasami właśnie tak jest. Ja jednak odnoszę swoje działania do rzeczywistości, którą każdego dnia odkrywam na nowo.

Pracę kuratora sądowego dla osób dorosłych wykonuję od 2005 r. Wtedy jeszcze, jako bardzo młody człowiek, podejmowałem działania zgodne z metodologią pracy, dokonując oceny zerojedynkowej. Po jednej stronie stawiałem godnych kuratorów, po drugiej – niegodnych skazanych, którzy winni podporządkować się każdej sugestii (nakazowi) tylko po to, aby wykonać założony plan. Nabyte doświadczenie pozwoliło mi na dokonanie korekty, która zakłada nie tylko inne podejście do realizacji powierzonych zadań, lecz także – co istotniejsze – akceptowanie różnic, z jakimi się spotykam. Sfera

wartości i zasad osób, z którymi pracuję, znacząco różni się od tej, jaką łatwo mi zrozumieć, a tym samym stanowi wyzwanie; wyzwanie mobilizujące do działania niezbędnego dla osiągnięcia sukcesu. Bezpośrednia praca kuratora sądowego z dozorowanym jest jednym z elementów zawodu i wiąże się z ubóstwem narzędzi wykorzystywanych w czynnościach dozorowych. Nie oznacza to, że kuratorzy nie są w stanie zorganizować pracy resocjalizacyjnej tak, aby przynosiła pożądane efekty, jednak takie działanie wymaga wysiłku i interdyscyplinarności.

Jednym z czynników powodzenia działań podejmowanych przez kuratorów jest dokonanie właściwej oceny wartości preferowanych przez osoby oddane pod dozór. Pojęcie wartości definiowane jest różnie w zależności od nauki. Na przykład socjolog zdefiniuje wartość jako przedmiot materialny lub idealny, ideę, instytucję, przedmiot wyimaginowany lub rzeczywisty, w stosunku do którego jednostka lub zbiorowość przyjmuje postawę szacunku, przypisując mu ważną rolę w swoim życiu, a dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus (J. Szczepański, 1966, s.58). Z punktu widzenia psychologii wartość to sens istnienia aktywności i rozwoju człowieka, a także wyobrażenie i przekonanie o tym, co jest ważne dla rozwoju i aktywności jednostki (M. Tyszkowa, 1988). Oczywiście warto także zwrócić uwagę na wartości w kontekście zawodu kuratora. Mam tu na myśli poczucie bezpieczeństwa (wynikające m.in. z posiadania pracy, mieszkania, majątku), wartości uniwersalne (takie jak poszanowanie prawa, dobro) czy wykorzystywane w codziennym funkcjonowaniu (spryt, siła, talent).

W obecnej rzeczywistości kuratorzy zajmują się wieloma sprawami, a ich referaty¹ przepełnione są teczkami osób preferujących właściwy system wartości², dla których popełnione przestępstwo jest jednorazowym zdarzeniem. Pokazuje to pewien absurd rozwiązań – sytuację, w której kurator podejmuje działania wobec osób niezdemoralizowanych. Samo pojęcia demoralizacji używane jest najczęściej w kontekście nieletnich, jednak znaczeniowo jest właściwe dla opisu postawy także tych osób, które ukończyły 18 lat i znajdują się pod dozorem kuratora sądowego dla dorosłych. W tym przypadku mówimy o postawie niezgodnej z normami prawa, lecz także – być może znacznie częściej – o łamaniu powszechnie obowiązujących zasad.

Kurator sądowy działa na podstawie wytycznych i przepisów, co czasami stanowi o jego bezpieczeństwie, ale w innych sytuacjach bywa kagańcem ograniczającym możliwości realnie podejmowanych działań.

¹ Referat jest obszarem najczęściej określonym przez podział spraw wpływających do zespołu, z uwzględnieniem terenu działalności sądu.

² W warunkach pracy z osobą skazaną oznacza to najczęściej sytuację, w której podjęte starania resocjalizacyjne nie są niezbędne dla zapewnienia właściwych relacji społecznych skazanego z otoczeniem.

Ludzkość błądzi w poszukiwaniu dróg ograniczenia zjawiska przestępczości, co nie dyskryminuje tych, którzy przecierają szlaki na drodze ku wolności (nawet tej rozumianej dosłownie). Rozwój nauk społecznych, w tym pedagogiki, psychologii czy kryminologii, wskazuje źródła wiedzy, wzbogacając poglądy dotyczące skuteczności tradycyjnych metod karania. Rzeczą niezbędną jest zajęcie humanistycznego stanowiska w kwestii przestępcy i jego karaniu, tak jak się to dzieje w koncepcji sprawiedliwości naprawczej, gdzie sprawca jest stroną w konflikcie, uczestnikiem dyskusji, która w konsekwencji ma prowadzić do zadośćuczynienia. Idea sprawiedliwości naprawczej przeplata się z teorią retributywną, według której sprawcę należy ukarać, najlepiej dolegliwie, tak aby w przyszłości sama myśl o sankcji działała nań odstraszająco. Jeśli jednak taki model okaże się nieskuteczny, sprawcą należy się zająć – resocjalizować go, aby państwo/społeczeństwo (a w mikrosystemie rodzina) przyjęło nowonarodzonego i miało zeń pożytek. Dzisiejsze rozwiązania prawa karnego są mirażem prezentowanych teorii – reakcji na zachowania uznawane za szkodliwe. Nie rezygnując z potrzeby ostrego reagowania na przestępstwa najpoważniejsze, prawo dopuszcza możliwość pojednania się stron konfliktu (np. w trakcie postępowania mediacyjnego). Uznaje się także, iż samo wydanie wyroku nie jest wystarczające, a w postępowaniu wykonawczym należy dokonywać skutecznej korekty funkcjonowania skazanego. Filozofia pracy kuratora sądowego opiera się na zasadach humanitarnych i egalitarnych. Jej podstawą jest szacunek dla oddanego pod dozór człowieka i jego dobro. Zasady te wynikają z podstawowych norm moralnych, które nakazują poszanowanie drugiego człowieka ze względu na godność jego osoby oraz postulują wzajemną, powszechną życzliwość i służenie sobie pomocą.

Kurator sądowy

Kurator sądowy pełni bardzo ważną rolę w całym systemie zapobiegania przestępczości. Z jego pracą łączą się różnego rodzaju problemy: filozoficzne, prawne, organizacyjne, metodyczne. Słowa „kurator” (które ma łaciński rodowód i oznacza opiekuna) używa się w potocznej polszczyźnie w różnym znaczeniu, co bywa niekiedy źródłem pomyłek. Niemal każdy, kto zetknął się ze szkołą, wie, kim jest kurator w szkolnictwie. Nie każdy natomiast miał okazję zetknąć się z sądem i wie, kto to jest kurator sądowy. Zawodowy/społeczny kurator w sądzie nie ma nic wspólnego z kuratorem – kierownikiem organu administracji szkolnej. Słyszymy czasem, że dziecko, które sprawia kłopoty wychowawcze, jest oddane pod dozór kuratora. Ale zdarza się i tak, że dorośli ludzie mają dozór kuratorski, i to nie tylko wtedy, gdy zgodnie z przepisami prawa cywilnego muszą mieć prawnego opiekuna. Kiedy zatem

w życie człowieka dorosłego może wkroczyć kurator? Jaki jest rodowód tej funkcji? (J. Majer, 1984).

Za początek instytucji kurateli uznaje się 940 r., kiedy to król angielski Athelstan nakazał oddać pod opiekę biskupa skazane na karę śmierci dzieci (M. Kopeć-Chrościcka, 1984). W czasach nowożytnych kuratela rozwija się najpierw w Anglii w XIX w. Angielskie doświadczenia praktyczne zostały przejęte przez amerykański stan Massachusetts. W literaturze za pierwszego znanego kuratora praktyka uważa się bostońskiego szewca Johna Augustusa. Otóż w Massachusetts w 1841 r. Augustus, złożony w sądzie kaucję za skazanego na więzienie przestępcę, podjął wobec sądu zobowiązanie, że jeżeli przekaże się mu delikwenta pod opiekę wychowawczą, to nie wróci on nigdy na drogę przestępstwa. I faktycznie, Augustusowi dzięki troskliwym zabiegom udało się to osiągnąć. Do 1858 r. Augustus poręczył za 1900 osób. W ten sposób udany eksperyment pedagogiczny z czasem został upowszechniony przez sądy dla nieletnich jako system (C. Czapów, S. Jedlewski, 1971, s. 185).

W Polsce, pozbawionej własnej państwowości, prowadzono intensywną działalność zmierzającą do utworzenia instytucji wpierającej osoby osadzone i opuszczające zakłady karne. Działania te miały wpierać więźniów, by ci mogli godnie żyć (zdobyć mieszkanie i pracę, cieszyć się szacunkiem innych osób). Ustawa o uwolnieniu warunkowym przed odbyciem końca kary zaczęła funkcjonować 22 czerwca 1909 r. Pod koniec tego samego roku udało się także doprowadzić do zatwierdzenia zasad działania Towarzystwa Opieki nad Zwolnionymi z Więzień, zwanego Patronatem. Było to możliwe dzięki zaangażowaniu takich ludzi, jak Aleksander Moldenhawer, Walenty Miklaszewski, Mikołaj Korenfeld czy Adolf Popławski, który był pierwszym prezesem Patronatu. Instytucja ta funkcjonowała dzięki ofiarności zaangażowanych w ideę niesienia pomocy ludziom. Patronat zaopatrywał zwalnianych z zakładów karnych w odzież i udzielał pomocy w podjęciu pracy; priorytetem było także oddziaływanie wychowawcze. Kodeks karny z 1932 r. przewidywał stosowanie dozoru w stosunku do skazanych, którym warunkowo zawieszono wykonanie kary pozbawienia wolności. W wypadku nadzoru jego wykonanie można było powierzyć jedynie osobom lub instytucjom godnym zaufania. Tym samym kodeks wykluczał nadzór osób o charakterze urzędowym, przy czym nie należało utożsamiać go ze znanym dawniejszemu ustawodawstwu dozorem policji (J. Makarewicz, 1938). Dozór ochronny w okresie zawieszenia kary to środek o charakterze społecznym, mimo iż nie funkcjonowało jeszcze pojęcie kuratora społecznego. Kuratora sądowego dla dorosłych odnajdujemy w polskim ustawodawstwie dopiero w 1957 r., kiedy to ustanowiony został w związku ze zmianą przepisów regulujących warunkowe przedterminowe zwolnienie (Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 stycznia 1958 r. w sprawie nadzoru nad osobami warunkowo zwolnionymi, Dz. U. Nr 10, poz. 35). Na podstawie art. 4 § 3 Ustawy z dnia 29 maja 1957 r. minister sprawiedliwości powołał przy każdym

sądzie wojewódzkim – jako społeczny organ pomocniczy sądu – kuratorów sądowych dla nadzoru nad warunkowo zwolnionymi (Ustawa z dnia 29 maja 1957 r. o warunkowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności, Dz. U. Nr 31, poz. 134).

Przepis ten był właściwie martwy do 1959 r., kiedy to Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z 13 lutego 1959 r. powołana została instytucja kuratorów społecznych. W tym samym roku wydano instrukcję określającą w sposób ramowy prawa i obowiązki kuratorów zawodowych dla nieletnich. Kolejne rozporządzenia ministra sprawiedliwości (Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 czerwca 1961 r. w sprawie sposobu wykonywania orzeczeń, o których mowa w art. 62 k.k., Dz. U. Nr 34, poz. 173; Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 lipca 1961 r. w sprawie nadzoru nad osobami warunkowo zwolnionymi oraz udzielania poręczeń za te osoby, Dz. U. Nr 34, poz. 174) rozwinęły instytucję kuratora sądowego m.in. przez wprowadzenie swoistego rodzaju nadzoru, tj. poręczenia instytucji oraz organizacji społecznej, w której warunkowo zwolniony miał być zatrudniony lub która prowadziła statutową opiekę nad osobami zwolnionymi z zakładów karnych.

Nowy etap systemu probacji otwierało Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 3 marca 1965 r. w sprawie dozoru ochronnego nad osobami, którym wykonanie kary pozbawienia wolności warunkowo zawieszono oraz w sprawie nadzoru nad osobami warunkowo zwolnionymi (Dz. U. Nr 12, poz. 80). Akt ten obok kuratorów społecznych powoływał przy sądach wojewódzkich kuratorów zawodowych sprawujących dozór nad warunkowo przedterminowo zwolnionymi. Kurator, będąc pracownikiem etatowym sądu, zobowiązany został do pracy w referacie penitencjarnym, stając się organem sądu o opisanym zakresie działania. Zanim to nastąpiło, kuratorzy społeczni zdobywali już pewne doświadczenia, zajmując się skazanymi, których warunkowo zwalniano z zakładów karnych, a także tymi, którym warunkowo zawieszono wykonanie kary pozbawienia wolności. W 1960 r. w Sądzie Wojewódzkim dla miasta Warszawy rozpoczęło pracę 3 kuratorów społecznych, którym powierzono opiekę nad 9 skazanymi; pod koniec roku kuratorów było już 43, a osób nadzorowanych 159 (nad 33 z nich nadzór sprawowały instytucje i organizacje społeczne). Na początku 1962 r. powołano także kuratorów społecznych w Sądzie Powiatowym dla miasta stołecznego Warszawy. Kuratorów społecznych przybywało z roku na rok; po pięciu latach było ich już kilka tysięcy. Okazało się jednak, że działalność społeczników jest niewystarczająca i ktoś musi koordynować (organizować) ich pracę. Sędziowie z uwagi na obciążenie pracą nie byli w stanie sprostać temu zadaniu. Oczywista stała się konieczność powołania kuratorów zawodowych, szczególnie że orzecznictwo w tym czasie zdecydowanie zmierzało w kierunku stosowania środków nieizolacyjnych. Zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności z jednoczesnym zobowiązaniem do zapłaty i na-

kładaniem obowiązków okazało się bardziej racjonalne niż orzekanie kary więzienia w stosunku do przestępców przypadkowych, osób pierwszy raz karanych, bez oznak silnej demoralizacji. Badania prowadzone nad osobami opuszczającymi zakłady karne wskazywały, że ich zmiana nie jest trwała, jeśli po wyjściu na wolność nie uda się ich włączyć w życie społeczne: nie podejmą pracy, wrócą do dawnego środowiska i nabytych przyzwyczajzeń. Poddawanie skazanych konkretnym rygorom i systematyczne kontrolowanie ich postępowania w okresie nadzoru (w sytuacji warunkowego przedterminowego zwalniania z zakładu karnego) w praktyce okazało się bardziej efektywne niż odbywanie kary w całości. Na początku 1965 r. ustanowiono 19 kuratorów zawodowych przy sądach wojewódzkich, a do końca tego roku liczba ich doszła do 30. Przez następne dwa lata uległa ona podwojeniu, a w ciągu dalszych trzech lat ponownie się podwoiła: w końcu 1970 r. bowiem było ich już 124. Etaty kuratorskie zaczęto także przydzielać sądom powiatowym. Dynamiczny wzrost liczby osób dorosłych obejmowanych kuratelą oraz rozszerzenie obowiązków kuratorów zawodowych sprawiły, że na początku 1974 r. w sądach było już ich 441. Liczebność kadry kuratorów społecznych sięgnęła 12 tys., czyli podwoiła się od 1969 r. (J. Kamiński, S. Milewski, 1979). Kodyfikacja prawa karnego w 1969 r., wprowadzając nowe środki oddziaływania na skazanych, które wykluczały stosowanie kary pozbawienia wolności, wskazała rolę kuratora jako odpowiedzialnego, a przede wszystkim merytorycznego organu sądowego. Na tej podstawie kurator sądowy, zarówno zawodowy, jak i społeczny, stał się organem sądu o określonej roli i zadaniach związanych z instytucją warunkowego przedterminowego zwolnienia, warunkowego zawieszenia wykonania kary, nadzoru ochronnego i kary ograniczenia wolności (S. Walczak, 1972). Przepisy kodeksu karnego z 1969 r. i kodeksu karnego wykonawczego z 1969 r. oraz wydane na ich podstawie przepisy wykonawcze doceniają rolę kuratora, pozostawiając mu duży zakres swobody w doborze metod postępowania z osobą poddaną probacji, a także rygorystycznie egzekwowania nałożonych obowiązków i poleceń. Dobre rezultaty stosowania środków probacyjnych w praktyce, a w szczególności odejście od tezy, że bezwzględna kara pozbawienia wolności jest głównym i najlepszym środkiem ograniczenia przestępczości, oddziaływały na pełniejsze wykorzystywanie działalności kuratorów, a co za tym idzie ilościowy rozwój ich kadry.

Kuratorzy zawodowi nie mieli łatwej drogi do zdobycia należnego im miejsca w hierarchii pracowników sądu. Czasem spychano ich do roli urzędniczego pomocnika, używanego do wysyłania listów i przypadkowych czynności w sekretariacie. Autorytet tego zawodu kształtowały stopniowo zarządzenia ministra sprawiedliwości, zabiegi odpowiedniego departamentu ministerstwa, przede wszystkim jednak działalność najlepszych kuratorów, którzy potrafili wypracować dobre wzorce (J. Kamiński, S. Milewski, 1979). W początkowym okresie funkcjonowania kurateli (tj. do

1965 r.) w odniesieniu do osób dorosłych praktykowany był wyłącznie model kurateli społecznej. Dominacja tego typu kurateli utrzymywała się również po powołaniu w 1965 r. kuratorów zawodowych, choć z biegiem lat wytworzył się system kurateli mieszanej, społeczno-zawodowej. Różnice między tymi modelami sprowadzają się głównie do roli, jaką w procesie resocjalizacji pełnią kuratorzy zawodowi i społeczni. W dotychczasowym modelu bezpośrednio sprawowanie dozorów, nadzorów bądź wypełnianie na zlecenie sądu innych czynności kontrolnych czy wychowawczych wobec osób objętych kontrolą sądu należało w pierwszym rzędzie do kuratorów społecznych. Rola zatrudnionych w sądach kuratorów zawodowych polegała natomiast przede wszystkim na organizowaniu i koordynowaniu pracy kuratorów społecznych oraz przedstawicieli zakładów pracy, instytucji i organizacji społecznych sprawujących dozór lub nadzór ochronny, udzielaniu im pomocy i wskazówek oraz organizowaniu szkolenia. Niejako dodatkowo do zakresu obowiązków kuratora zawodowego należało bezpośrednio sprawowanie dozoru lub nadzoru ochronnego w wypadkach szczególnie trudnych oraz współdziałanie z organizacjami realizującymi zadania w zakresie pomocy postpenitencjarnej. Opisywane rozwiązania, jakkolwiek niedoskonałe, tworzyły ramy rozwijającej się kurateli. Praktyka w tym zakresie nie mogła być jednak uznana za zadowalającą, albowiem wytworzyła model kurateli sądowej uznającej kuratora zawodowego za pomocnika sądu, którego praca ma przede wszystkim charakter kontrolny, i to przy założeniu, że wszyscy kuratorzy społeczni rzetelnie wykonują swoje czynności. Aby kuratorzy zawodowi mogli uprawiać autentyczną działalność resocjalizacyjną, musiała nastąpić zasadnicza zmiana w funkcjonowaniu instytucji: musiał powstać model, w którym liczniejszy zespół kuratorów zawodowych prowadzi merytoryczną pracę ze skazanymi, korzystając z szerokiej pomocy kuratorów społecznych, a osobą wiodącą w działalności resocjalizacyjnej jest odpowiednio przygotowany kurator zawodowy. Jednocześnie metody eksponujące kontrolę zastąpiono metodami wychowawczymi.

6 czerwca 1997 r. uchwalono trzy nowe kodeksy: karny, postępowania karnego i karny wykonawczy, które zastąpiły dotychczas obowiązujące akty prawne z 1969 r. Powodem uchwalenia nowej kodyfikacji była zmiana stosunków politycznych i gospodarczych w Polsce, postępująca demokratyzacja życia społecznego oraz konieczność dostosowania prawa polskiego do wymogów Unii Europejskiej i międzynarodowych reguł dotyczących praw obywatelskich, takich jak: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, tzw. reguły minimum oraz europejskie reguły penitencjarne. Nowe kodyfikacje karne zmierzają do zmiany charakteru prawa karnego, a w szczególności do likwidacji prawa represyjnego, typowego dla państwa totalitarnego, i wprowadzeniu prawa humanitarnego, niezbędnego w państwie demokratycznym. Określa to

art. 3 kk jako dyrektywę zasadniczą, która przy wymiarze kary i środków karnych nakazuje mieć na względzie poszanowanie godności człowieka. Aby kuratorzy mogli sprostać powierzonym zadaniom, oprócz wiedzy z pedagogiki, psychologii oraz socjologii zdobywali podstawy wiedzy prawniczej. Pozwala to na prawidłowe realizowanie obowiązków w postępowaniu wykonawczym oraz na udzielanie podopiecznym oraz ich rodzinom porad i pomocy prawnej w rozwiązywaniu problemów życiowych. W efekcie procesu reform sejm uchwalił pierwszą w historii ustawę odnoszącą się bezpośrednio do sytuacji kuratorów sądowych: Ustawę o kuratorach sądowych z dnia 27 lipca 2001 r. (Dz. U. Nr 98, poz. 1071 z późn. zm.), dzięki której od 2002 r. służba kuratorska funkcjonuje w nowej strukturze organizacyjnej.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553, według stanu prawnego na dzień 10 listopada 1998 r.) opisuje kuratora sądowego jako pracownika merytorycznego sądu, który pełni powierzone mu obowiązki w jednym zespole kuratorskiej służby sądowej i realizuje określone przez prawo zadania związane z wykonywaniem orzeczeń sądu. Kuratorzy sądowi dzielą pracę między dyżury w sądzie oraz działania bezpośrednio w środowisku osób, których dotyczy postępowanie (w miejscu zamieszkania podopiecznych), a ponadto na terenie zakładów zamkniętych i placówek pobytu podopiecznych (w szczególności zakładów karnych, placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz leczniczo-rehabilitacyjnych). Zapis ten zobowiązuje kuratora do realizacji powierzonych zadań w miejscach realnego pobytu dozorowanego.

Ustawodawca dokonał podziału kuratorów na:

- 1) zawodowych:
 - dla osób dorosłych - wykonujący orzeczenia w sprawach karnych,
 - rodzinnych - wykonujący orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich,
- 2) społecznych - wykonujący orzeczenia w jednym zespole, lecz pełniący swoje zadania społecznie (P. Kujan, 2013).

Najnowszy akt prawny Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 lutego 2013 r. w sprawie sposobu wykonywania obowiązków i uprawnień przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz. U. poz. 335; Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. Nr 90, poz. 557, z późn. zm.) odnosi się w sposób bezpośredni do metodyki pracy kuratorów sądowych pracujących ze skazanymi. Ustawodawca, określając szczegółowo zadania przy obejmowaniu dozoru, nakazał kuratorowi następujące czynności:

- 1) zaznajomienie się z aktami sprawy karnej i innymi niezbędnymi źródłami informacji o skazanym; odpisy znajdujących się w aktach danych osobopoznawczych skazanego, w tym wywiadów środowiskowych, opinii biegłych lekarzy psychiatrów, psychologów, seksuologów oraz specjalistów do spraw uzależnień, załącza się do teczki dozoru;

- 2) zaznajomienie się z przebiegiem dotychczasowych dozorów i nadzorów wykonywanych przez kuratorów rodzinnych; odpisy sprawozdań w razie potrzeby załącza się do teczki dozoru;
- 3) zapoznanie się z opiniami i pozostałą dostępną dokumentacją dotyczącą skazanego opuszczającego jednostkę penitencjarną w przypadku zastosowania warunkowego przedterminowego zwolnienia; odpisy opinii, orzeczeń i wniosków dotyczących zachowania się skazanego w jednostce penitencjarnej załącza się do teczki dozoru;
- 4) rozpoznanie i zdiagnozowanie sytuacji osobistej, rodzinnej i środowiskowej skazanego;
- 5) dokonanie oceny i zdiagnozowanie problemu;
- 6) ocenienie możliwości i metody rozwiązywania problemów, które nie sprzyjają resocjalizacji i kontroli okresu próby;
- 7) rozpoznanie optymalnych metod kontroli skazanego i oddziaływania na skazanego - dokonać ich wyboru;
- 8) nawiązanie kontaktu z rodziną i środowiskiem skazanego;
- 9) w przypadku pobierania nauki przez skazanego młodocianego zasięgnięcie informacji o skazanym w placówkach oświatowych i oświatowo-wychowawczych;
- 10) w sprawie związanej z popełnieniem przestępstwa polegającego na użyciu przemocy lub groźby bezprawnej nawiązanie kontaktu z dzielnicowym z właściwej jednostki organizacyjnej policji w celu wymiany informacji o skazanym, a także w celu ustalenia sposobów dalszej współpracy oraz form kontaktu (§ 8.1 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 lutego 2013 r. w sprawie sposobu wykonywania obowiązków i uprawnień przez kuratorów sądowych...).

Przepisy Rozporządzenia zobowiązują kuratora, by w razie uzasadnionej potrzeby po powierzeniu mu dozoru:

- 1) nawiązał kontakt ze stowarzyszeniami, instytucjami i organizacjami społecznymi zajmującymi się pomocą społeczną bądź innymi formami działania, które mogą być przydatne w rozwiązywaniu problemów;
- 2) zasięgnął informacji o skazanym i jego środowisku u funkcjonariusza właściwej jednostki organizacyjnej policji, a także w instytucjach samorządowych i organach administracji rządowej;
- 3) nawiązał kontakt z pracodawcą skazanego i zasięgnął u niego informacji o skazanym (§ 8.2 cytowanego Rozporządzenia).

W pracy kuratorów pojawia się próba kategoryzacji spraw i osób znajdujących się pod dozorem na podstawie ryzyka powrotności do przestępstwa. Cytowane Rozporządzenie (§ 11.1 i 2) przewiduje:

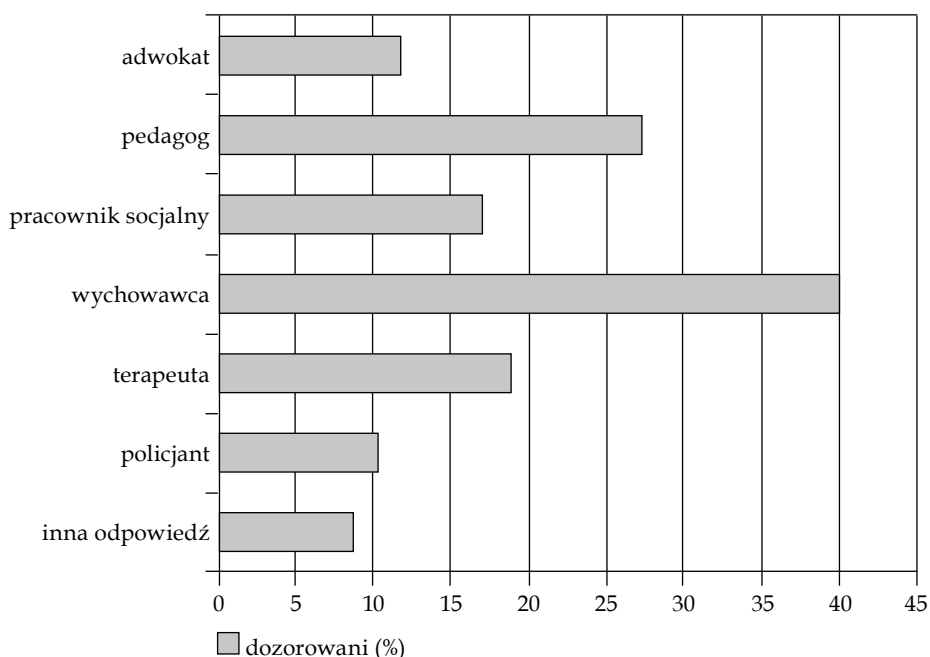
- 1) grupę obniżonego ryzyka (A),
- 2) grupę podstawową (B),
- 3) grupę podwyższonego ryzyka (C).

Grupa obniżonego ryzyka (A) dotyczy osób, wobec których zastosowano warunkowe umorzenie postępowania, oraz dotychczas niekaranych, wobec których istnieje przekonanie, że będą w okresie próby przestrzegać porządku prawnego, w szczególności nie popełnią ponownie przestępstwa. Do grupy podwyższonego ryzyka (C) kwalifikuje się przede wszystkim skazanych, którzy po wydaniu wyroku lub w okresie próby popełnili przestępstwo podobne; osoby uzależnione, które popełniły przestępstwo w związku z używaniem alkoholu; skazanych za przestępstwa przeciwko wolności seksualnej lub obyczajności na szkodę małoletniego, a także za przestępstwa przeciwko wolności seksualnej osób dorosłych; skazanych w związku ze stosowaniem przemocy w rodzinie, zamieszkujących z ofiarą; związanych z subkulturami przestępczymi; dozorowanych, którzy wymagają intensywnych działań w okresie próby ze względu na dotychczasową karalność czy sposób życia. Natomiast do grupy podstawowej (B) kwalifikuje się osoby, które nie spełniają przesłanek grupy obniżonego ryzyka ani grupy podwyższonego ryzyka.

Współczesna kuratela stoi na rozdrożu. Z myśli prezentowanej przez Augustusa pozostało niewiele, do czego przyczyniły się kolejne zadania przypisane kuratorom. Ogranicza to w sposób oczywisty możliwości faktycznego wpływania na postawy podopiecznych na rzecz autorytarnej kontroli, z której sporządza się dokumentację mającą świadczyć o wiedzy, umiejętnościach czy zaangażowaniu. Nakaz dokumentowania wszelkich czynności przenosi pracę kuratora sądowego z terenu zamieszkania dozorowanego do biura (przed komputer). Dlatego należy bezkompromisowo zwalczać taką koncepcję, udowadniając, iż kwalifikacje kuratora powinny wynikać nie tylko z jego rzetelnej wiedzy naukowej, ale także z zalet charakteru. Efekt resocjalizacji zależy od wielu czynników, wśród których świadomość, wiedza, umiejętność i akceptowane wartości wydają się decydujące. Od kuratora oczekuje się kształtowania umysłów swoich podopiecznych przez osobisty i bezpośredni kontakt. Tworzenie wartości i ładu w otoczeniu dozorowanego staje się głównym zadaniem prowadzącego dozór. Szczególnie należy dbać o porządek sfery moralnej i duchowej, ponieważ dzięki nim dokonuje się integracja poszczególnych sfer życia człowieka i jego wszechstronny rozwój.

Na użytek dotychczasowej praktyki przeprowadziłem badania skazanych oddanych pod dozór kuratora sądowego. Charakterystyka roli kuratora sądowego wywiedziona z relacji dozorowanych wskazuje na podobieństwa do innych zawodów związanych z bezpośrednią pracą z klientem.

Wykres 1. Rozkład odpowiedzi na pytanie: Do jakiego zawodu porównałbyś pracę kuratora sądowego?

Źródło: opracowanie własne na podstawie: P. Kujan (2013).

Wyniki te jednoznacznie wskazują, iż – według ankietowanych – kuratorowi sądowemu znacznie bliżej do wychowawcy niż policjanta. Wyniki można także interpretować jako zwierciadło oczekiwań podopiecznych.

Kuratora, którego porównuje się do wychowawcy, można oceniać podobnie jak nauczyciela, przewodnika, czasem animatora. Obowiązują go wysokie standardy pracy, a w szczególności przestrzeganie zasad etycznych. J. Homplewicz, wskazując na zasady ogólne, wyróżnia:

- 1) zasadę prawdy (wychowawca ma być prawdziwy w tym, co mówi i czyni),
- 2) zasadę dobra wychowanka (jest wskazówką dla działań wychowawcy),
- 3) zasadę przykładu (wartości i umiejętności należy posiadać, by móc je przekazać),
- 4) zasadę projekcji pedagogicznej (odpowiednie spojrzenie na sprawę, właściwa perspektywa),
- 5) zasadę więzi emocjonalnej (osobisty i bezpośredni kontakt z podopiecznym),
- 6) zasadę poszanowania osobowości wychowanka,
- 7) zasadę profesjonalizmu – dojrzałość, kompetencja, fachowość (J. Homplewicz, 1996; zob. D. Waloszek, 2008).

Dozór orzeczoney przez sąd to nie tylko opieka i kontrola sprawowana przez kuratora nad osobą, w stosunku do której zastosowano ten środek. Dozór traktowany jest bowiem jako oddziaływanie bezpośrednie w relacji osobistej, co ma na celu społeczną readaptację skazanego. Resocjalizacja, rozumiana jako reedukacja osoby dorosłej, to proces wpajania niezbędnych umiejętności przydatnych do życia w społeczeństwie, przekształcenie osobowości, przekazywanie właściwego systemu wartości, norm i wzorców kulturowych. C. Czapów i S. Jedlewski (1971, s. 106) posługują się terminem „resocjalizującej reedukacji”, rozumiejąc przez to proces uczenia się, w którym osoby uczące się podlegają zmianom w tym sensie, że eliminowane są ich niepożądane nawyki, będące źródłem ustosunkowań destruktywnych, antagonistycznych w stosunku do określonych oczekiwań społecznych. Czapów i Jedlewski (1971, s. 174) postulują stosowanie środków resocjalizacji, które prócz tego, że eliminują antagonistyczno-destruktywny stosunek do społeczeństwa, wpływają na wychowanie ludzi zdolnych i skłonnych do kształtowania rzeczywistości społecznej zgodnie z kierunkiem rozwoju społeczeństwa i kultury.

Według A. Krukowskiego w procesie resocjalizacji chodzi o wywołanie pozytywnych zmian w postawie społecznej skazanego, w jego stosunku do dominujących wartości społecznych. Uważając te zmiany za cel maksymalny, pisze, że

[...] pomiędzy nim a poprawą jurydyczną, wyrażającą się w braku powrotu do przestępstwa, istnieć może wiele szczebli pośrednich. W kategoriach socjologicznych będą to różne odmiany konformizmu:

- 1) tzw. konformizm rzeczywisty, polegający na postępowaniu zgodnym z normą, ta postać konformizmu uważana jest za najdoskonalszą, gdyż zakłada najdalej posuniętą internalizację norm społecznych;
- 2) tzw. legalizm, który cechuje formalna aprobatą normy społecznej, np. prawnej, gdyż uważa się za słuszne przestrzeganie prawa w ogóle;
- 3) tzw. oportunizm, w przypadku którego mimo dezaprobaty normy społecznej występuje podporządkowanie się normie ze względów utylitarnych; ta postać konformizmu, która pokrywa się z tzw. poprawą jurydyczną, będącą rezultatem odstrasżającego działania kary, uważana jest za mało wartościową społecznie ze względu na swoją względną nietrwałość w przypadku zaniku nacisków zewnętrznych. Jednocześnie podkreśla się, iż oportunizm posiada na dłuższą metę tendencję do transformacji w konformizm rzeczywisty, co z punktu widzenia polityki penitencjarnej nie może być rzeczą obojętną (A. Krukowski, 1973, s. 265).

Samo powstrzymanie się od przestępstwa osiągnąć można albo przez pomoc w usunięciu tendencyjności w ocenie szans, albo też przez zmianę postawy życiowej w drodze resocjalizacji. Decyzja o podjęciu działania zależy nie tylko od potrzeb i atrakcyjności celu, lecz także od tego, jak ocenia się szanse jego osiągnięcia. Zwykle rezygnujemy z działania, gdy szanse są

bardzo małe. Ale ocena szans bywa wysoce subiektywna. Tak więc, gdy cel jest ogromnie atrakcyjny, a wysiłek potrzebny do jego osiągnięcia niewielki, skłonni bywamy szanse przeceniać. Faktyczna praca resocjalizacyjna za skazanym odbywa się w środowisku jego zamieszkania i pobytu. Dotyczy bardzo często nie tylko samych podopiecznych, lecz także ich rodzin, środowiska rówieśniczego i zawodowego oraz preferowanych i akceptowanych wartości. Oddziaływanie środowiskowe zapewnia wsparcie emocjonalne, przychylne nastawienie bliskiego otoczenia społecznego, które wspiera w rozwiązywaniu trudnych sytuacji życiowych i pozytywnie wpływa na zmianę postaw podopiecznego.

Dotychczasowe doświadczenia wskazują następujące kierunki pracy pomocowej, które wpływają w sposób bezpośredni na sytuację podopiecznego:

- 1) planowanie społeczne;
- 2) rozwój społeczny – kierunek ukryty w ruchach reformatorskich XIX w. w zakresie ograniczenia przestępczości i pomocy więźniom;
- 3) rozwój środowiskowy – kierunek zrodzony u schyłku ekspansji imperium brytyjskiego w czasie obejmowania przez administratorów kolonialnych nowych terytoriów;
- 4) organizacja pracy środowiskowej, która wywodzi się z koncepcji społecznej pracy nad przypadkiem i koordynuje lokalne wysiłki ochotnicze nastawione na przeciwdziałanie negatywnym sytuacjom środowiskowym;
- 5) akcja środowiskowa – kierunek poszukujący możliwych form pomocy ludziom znajdującym się w szczególnie trudnym położeniu społecznym (A. Bałandynowicz, 1996).

Do metody pracy środowiskowej ogromną wagę przywiązywała H. Radlińska (1935), która ujmowała środowisko i jednostkę jako dialektyczną całość. Istotne jest ustalenie wzajemnych oddziaływań i wpływów środowiska oraz jednostki, z czego wynikają określone formy działania dla pracy opiekuna społecznego czy kuratora sądowego. W pierwszej kolejności chodzi o rozpoznanie uwarunkowań środowiskowych w kwestii popełnionych wykroczeń i błędów oraz różnego typu niedociągnięć, które spowodowały niekorzystną sytuację wychowawczą dla prawidłowego rozwoju nieletniego będącego pod nadzorem kuratora. Rozpoznanie to powinno prowadzić do wnikliwej diagnozy, dzięki której pojawią się właściwe przeciwdziałania zaniedbaniom środowiskowym, pozwalające w porę zatrzymać proces wykoślenia. Metoda środowiskowa stosowana w pracy kuratora powinna też zawierać elementy działań terapeutycznych. Rozumie się przez to tworzenie przez kuratora w najbliższym otoczeniu jego podopiecznych klimatu prawdziwej życzliwości, zapewniającego im oparcie społeczne i poczucie bezpieczeństwa, które redukuje lęk i nerwicowy niepokój (C. Czapów, 1978). Do szczególnie ważkich elementów prostujących skrzywienia charakteru jednostek niedostosowanych społecznie można zaliczyć życzliwy stosunek kulturalnego otoczenia, które nie szafuje krytycznymi, destrukcyjnymi uwagami, lecz

raczej zachęca i podtrzymuje w sposób dyskretny, czyli wytwarza klimat, w którym podopieczny włącza się do współdziałania, gdyż widzi w społeczeństwie swoje miejsce.

Warto także zwrócić uwagę na koncepcję twórczej resocjalizacji jako próbę idei odmiennej od dotychczasowych schematów resocjalizacyjnych. Twórcza resocjalizacja z założenia przeciwstawia się postmodernistycznemu myśleniu. Pokazuje, iż u podstaw odnowy leży nadzieja, że w każdej fazie życia w dogodnych warunkach człowiek jest zdolny do zmiany i przeobrażenia. Ma w tym pomóc przekonanie, iż uczestnictwo człowieka w kulturze daje poczucie spełnienia jako twórcy bądź odtwórcy w znaczeniu pozytywnym (M. Konopczyński, 2008). Wartością w prezentowanej koncepcji jest rozwój poznawczy, twórczy i wyposażenie w kompetencje społeczne.

Wartość jest w resocjalizacji pojęciem nadrzędnym. W procesie resocjalizacji zawodowy kurator sądowy za pomocą działań pośrednich pełni funkcję koordynującą w podziale środków i metod niesienia pomocy na rzecz skazanych. Oznacza to, że stanowi element w pracy z podopiecznym, stając się osobą wyznaczającą kierunek dalszej aktywności. Osoby znajdujące się pod dozorem charakteryzują się znacznym stopniem nieprzystosowania społecznego, trudnościami w podejmowaniu i pełnieniu ról społecznych, zależnością od innych, uzależnieniem od alkoholu, a także utratą zdrowia. Powoduje to konieczność interdyscyplinarności. Niezamienne są natomiast wartości, które w sposób oczywisty wspierają proces resocjalizacji. Wartość jest pojęciem dominującym, a sam kurator sądowy jest w wielu przypadkach osobą, do której skazani kierują pierwsze kroki po opuszczeniu zakładu karnego. Na początku oczekują pomocy materialnej, ale w toku rozmowy okazuje się, iż to rodzina, praca i szacunek są najistotniejszymi wartościami wpływającymi na ich sytuację. Kurator najczęściej podejmuje czynności mobilizujące i motywujące do działania, wskazując na właściwe rozwiązania oraz wychodząc naprzeciw oczekiwaniom skazanych.

Bibliografia

- Balandynowicz, A. (1996). *Probacja. Wychowanie do wolności*. Warszawa.
- Czapów, C. (1978). *Wychowanie resocjalizujące*. Warszawa.
- Czapów, C., Jedlewski, S. (1971). *Pedagogika resocjalizacyjna*. Warszawa.
- Homplewicz, J. (1996). *Etyka pedagogiczna*. Rzeszów.
- Kamiński, J., Milewski, S. (1979). *Resocjalizacja skazanych. Poradnik dla kuratorów sądowych*. Warszawa.
- Konopczyński, M. (2008). *Metody twórczej resocjalizacji*. Warszawa.
- Kopeć-Chrościcka, M. (1984). *Kurator sądowy, zadania profilaktyczne i resocjalizacyjne*. Warszawa.

- Krukowski, A. (1973). *Spółeczna treść przestępstwa. Studium z zakresu polityki kryminalnej*. Warszawa.
- Kujan, P. (2013). Działalność kuratorów sądowych dla osób dorosłych w opiniach pracowników socjalnych, studentów resocjalizacji oraz skazanych oddanych pod dozór. W: B. Urban, M. Konopczyński (red.). *Profilaktyka i probacja w środowisku lokalnym*. Kraków.
- Majer, J. (1984). *Zostań kuratorem*. Warszawa.
- Makarewicz, J. (1938). *Komentarz do kodeksu karnego*. Lwów.
- Radlińska, H. (1935). *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego*. Warszawa.
- Szczepeński, J. (1966). *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa.
- Tyszkowa, M. (1988). Rozwój psychiczny jednostki jako proces strukturalizacji i restrukturalizacji doświadczenia. W: M. Tyszkowa (red.). *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*. Warszawa.
- Walczak, S. (1972). *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*. Warszawa.
- Waloszek, D. (2008). Partycypacja i antycypacja jako kategorie kształcenia nauczycieli. Ogólne założenia i wnioski. W: J. Kostkiewicz (red.). *Aksjologia w kształceniu pedagogów*. Kraków.

Akty prawne

- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 stycznia 1958 r. w sprawie nadzoru nad osobami warunkowo zwolnionymi (Dz. U. Nr 10, poz. 35).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 lutego 1959 r. o kuratorach sądowych (Dz. U. Nr 18, poz. 113).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 czerwca 1961 r. w sprawie sposobu wykonywania orzeczeń, o których mowa w art. 62 k.k. (Dz. U. Nr 34, poz. 173).
- Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 lipca 1961 r. w sprawie nadzoru nad osobami warunkowo zwolnionymi oraz udzielania poręczeń za te osoby (Dz. U. Nr 34, poz. 174).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 3 marca 1965 r. w sprawie dozoru ochronnego nad osobami, którym wykonanie kary pozbawienia wolności warunkowo zawieszono oraz w sprawie nadzoru nad osobami warunkowo zwolnionymi (Dz. U. Nr 12, poz. 80).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 kwietnia 1971 r. w sprawie dozoru i nadzoru ochronnego (Dz. U. Nr 9, poz. 95).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 lutego 2013 r. w sprawie sposobu wykonywania obowiązków i uprawnień przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz. U. poz. 335).
- Ustawa z dnia 29 maja 1957 r. o warunkowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności (Dz. U. Nr 31, poz. 134).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553, według stanu prawnego na dzień 10 listopada 1998 r).
- Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, poz. 557, z późn. zm.).
- Ustawa o kuratorach sądowych z dnia 27 lipca 2001 r. (Dz. U. Nr 98, poz. 1071 z późn. zm.).

Streszczenie

Kurator sądowy pełni bardzo istotną rolę w całym systemie zapobiegania przestępczości. Ustawa opisuje kuratora jako pracownika merytorycznego sądu, który spełnia określone przez prawo zadania związane z wykonywaniem orzeczeń sądu. Z pracą kuratora łączą się różnego rodzaju problemy, a celem nadrzędnym podejmowanych działań jest dokonanie zmiany. Osoby znajdujące się pod dozorem charakteryzuje trudność w realizacji stawianych zadań, uzależnienie od alkoholu, a także problemy w nawiązywaniu szczerych relacji z bliskimi. Mnogość problemów nakazuje podjęcie działań interdyscyplinarnych. Stałe są natomiast wartości, które w sposób oczywisty wspierają proces resocjalizacji. Wartość jest pojęciem dominującym, a sam kurator sądowy jest w wielu przypadkach osobą, do której skazani zwracają się, chcąc zmienić swoje życie.

Summary

A probation officer has a very important role in the crime prevention system. The act describes a probation officer as a court's employee in charge, who performs tasks specified by law, related to enforcing court decisions. Work of a probation officer involves dealing with various problems, and the superior goal of a probation officer's actions is to lead to a change in the behaviour of a person in charge. People under probation often have difficulties with fulfilling given tasks, suffer from alcohol addiction or have problems with establishing sincere relations with people who are closest to them. The multitude of problems results in the need to employ interdisciplinarians. Values that support the resocialisation process in an obvious way are incommutable. Value becomes a dominating notion, and the probation officer in many cases becomes a person who convicted people address to change their lives.